

idrak

Dini Araştırmalar Dergisi / Journal of Religious Studies

Cilt/Volume-1 • Sayı/Issue-1 • Haziran 2021

Cilt | Volume: 1 • Sayı | Issue: 1
15 Haziran | June 15, 2021

Bir Osmanlı Eğitimcisi: Abdullah Vehbi Bey'in İlmî Kişiliği ve "Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnümâ" Adlı Eseri

*An Ottoman Educator: Scientific Personality of Abdullah Vehbi Bey
and His Book Work Titled "Usul-i İbtidai Yahut Muallimlere Rehnümâ"*

Mustafa şANAL

Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakóltesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,
Giresun/Türkiye.

*Professor, Giresun University, Faculty of Education, Department of Educational
Sciences, Giresun/Turkey.*

mustafa.sanal@giresun.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3293-8154

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliř Tarihi | Date Received: 09 Mart | March 2021

Kabul Tarihi | Date Accepted: 25 Mart | March 2021

Yayın Tarihi | Date Published: 15 Haziran | June 2021

Atıf | Cite as

şanal, Mustafa. "Bir Osmanlı Eğitimcisi: Abdullah Vehbi Bey'in İlmî Kişiliği
ve 'Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnümâ' Adlı Eseri". *idrak* 1/1 (Haziran
2021), 77-94.

İntihal | Plagiarism

Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımlı ile
taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir.

*This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism
software. No plagiarism has been detected.*

Telif | Copyright ©

Published by Giresun Üniversitesi İşlami İlimler Fakóltesi / Giresun University
Faculty of Islamic Sciences, 28200, Giresun, Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All
right reserved.

Bir Osmanlı Eğitimcisi: Abdullah Vehbi Bey'in İlmî Kişiliği ve “Usûl-i İbtidâî Yahut Muallimlere Rehnümâ” Adlı Eseri

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat dönemi ile birlikte “eğitim olgusu”, bilim dalı olarak görülmüştür. Bu anlayış gereğince eğitim bilimi ile ilgili telif ve tercüme eserlerin sayısında hızlı bir artış gözlemlenmiştir. Bu eserlerde, öğretmen, öğrenci, eğitim, öğretim, öğretim ilke ve yöntemleri, eğitim yönetimi ve öğretmenlik mesleğinin temel özellikleri gibi konular ana hatlarıyla ele alınmıştır. Eğitim Bilimi konusunda eser kaleme alan yazarların/eğitimcilerin bir kısmının öğretmenlik yapmak suretiyle teorik alandaki bilgilerini fiiliyata döktükleri/dökmeye çalıştıkları da tespit edilmiştir. İşte bu eğitimcilerden birisi de Trabzon Darülmuallimini'nde (Öğretmen Okulu) öğretmenlik görevini ifa eden Abdullah Vehbi Bey'dir. Abdullah Vehbi Bey, 1315 (1898/1899) yılında Trabzon'da Serasi Matbaası'nda 31 sahife olarak basılan “*Usûl-i İbtidâî Yahut Muallimlere Rehnümâ*” adlı bir eser kaleme almıştır ki, çalışmamız Abdullah Vehbi Bey'in bu eseri üzerine temellendirilmiştir. Bu çalışma ile Abdullah Vehbi Bey'in eserinde dile getirmiş olduğu fikirlerin/konuların (öğrenci psikolojisi, gelişim psikolojisi, öğretmenlik mesleğinin temel özellikleri, öğretim ilke ve yöntemleri, öğretim teknolojileri, sınıf yönetimi vb.) halen günümüz eğitim-öğretim anlayışında da güncelliğini koruduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Vehbi, Öğretmen, Öğretmen Eğitimi, Pedagoji, Çocuk Eğitimi, Öğretim İlke ve Yöntemleri,

An Ottoman Educator: Scientific Personality of Abdullah Vehbi Bey and His Book Work Titled “Usul-i İbtidai Yahut Muallimlere Rehnümâ”

Abstract

In the Ottoman Empire, “education” started to be seen as a branch of science with the advent of the Tanzimat period. In accordance with this understanding, a rapid increase has been observed in the number of publications, copyrights and translated works on educational science. In these works, subjects such as teacher, student, education, teaching, teaching principles and methods, educational administration and the basic characteristics of the teaching profession are outlined. It has been determined that some of the authors/educators in the field of Educational Science put/try to put their theoretical knowledge into practice. One of these educators is Abdullah Vehbi Bey, who worked as a teacher in Trabzon Darülmuallimini [Teacher Training School]. Abdullah Vehbi Bey, in 1315 (1898/1899), wrote the work titled “*Usûl-i İbtidâî yahut Muallimlere Rehnümâ*”, which was printed as 31 pages in the Serasi Printing House in Trabzon. Our study is based on this work of Abdullah Vehbi Bey. With this study, it has been found that the ideas/subjects expressed in the work of Abdullah Vehbi Bey (student psychology, developmental psychology, basic features of the teaching profession, teaching principles and methods, teaching technologies, classroom management, etc.) are still up to date in today's educational understanding.

Keywords: Abdullah Vehbi, Teacher, Teacher Training, Pedagogy, Child Education, Teaching Principles and Methods.

Giriş

"Düşünen okul-öğrenen toplum" ikileminin en temel mihenk taşı "öğretmen" ve "öğretmenlik mesleği" dir.¹ Bu cümleden hareketle insanın varoluşundan itibaren içerisinde yaşamış olduğu doğanın ve sosyal yaşamın temel ilke ve kaidelerini öğrenme, öğrendiklerini de öğretme tecessüsü ile hareket ettiği olgusu, hemen hemen herkesin üzerinde müttefik olduğu mantıksal bir çıkarımdır.

İnsanın doğasında var olan bu öğrenme-öğretme tecessüsü, zaman içerisinde elde edinilen kazanım ve bilgi birikiminin neticesinde "meslek" adı verilen, belirli bir sistematik içerisinde profesyonel olarak yapılan bir işe dönüşmüştür.² Ancak bu değişim ve dönüşüm süreci kolay olmamış, zaman içerisinde çeşitli tür ve derecede problemlerle de karşılaşmıştır.³ Kimi zaman "bilen öğretir" parolası ile herkesin öğretmenlik yapabileceği galatının esiri olunmuş, kimi zaman da "açıkta mı kalsın" endişesi ile öğretmenlik mesleğine liyakatten yoksun kimseler atanmıştır.⁴ Günümüzde dahi bu arketipin, zihinlerde yosun tutup bir sarmaşık gibi düşünce ve davranışlara yön verdiği bilinmekte ve dahi görülmektedir.

Türk eğitim tarihinin sayfaları karıştırıldığında bu bedbin anlayışa karşı çıkararak, öğretmenlik mesleğini belirli kuralları ve kaideleri olan, herkesin yapamayacağı profesyonel bir meslek olarak niteleyen yazarların, eğitimcilerin, yöneticilerin var olduğu da görülecektir ki, bu eğitimcilerden birisi de Abdullah Vehbi Bey'dir. Abdullah Vehbi Bey, Trabzon Darümuallimini'ne⁵ Münif Paşa'nın Maarif Vekilliği

1 Mustafa Şanal-Mustafa Güçlü, "Türk Eğitim Tarihinin Tozlu Sayfalarına Sıkışık Kalan Aydın Bir Kadın Eğitimci: Ayşe Sıdika Hanım (1872-1903), Öğretmen ve Öğretmenlik Mesleğine Bakış", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 6/10 (2016), 233-250.

2 Mustafa Çelikten-Mustafa Şanal-Yeliz Yeni, "Öğretmenlik Mesleği ve Özellikleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19 (2005/2), 207-237.

3 Mustafa Şanal, "Toplumsal Değişim Süreci İçerisinde Öğretmenler ve Öğretmen Rollerindeki Değişmeler", *Eğitim Yönetimi* 17 (1999), 53-64.

4 Mustafa Şanal-Temel Topal, "Meslekten Eğitimci Ziver Bey'in Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Görüşleri", *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi* 6/14 (2017), 156-169.

5 Murat Dursun Tosun tarafından kaleme alınan "Trabzon Darümualliminin Mektebinin Hikâyesi" adlı çalışmada Trabzon Darümuallimini'nin kuruluşuna ve bu okulda Abdullah Vehbi Bey'in 1891 yılında öğretmenlik yaptığı bilgisine ayrıntılarıyla yer verilmiştir. Bu makalede "1307 senesi(nde) (1891'de) Vali Ali Bey zamanında Trabzon vilayeti meclis idaresi yazısıyla Trabzon'da bir darümuallimin (öğretmen okulu) açıl-

zamanında öğretmen olarak atanmış, belirli bir süre bu okulda öğretmenlik yapmıştır.⁶ Aynı zamanda 1315 (1898/1899) yılında Trabzon'da Serasi Matbaası'nda 31 sahife olarak basılan "*Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnümâ*" adlı bir eser kaleme almıştır.⁷

Bu çalışmada ilk olarak Abdullah Vehbi Bey'in Türk eğitim tarihindeki yeri ve önemi konusuna yer verilmiştir. Daha sonra Abdullah Vehbi Bey'in eğitimci bir yazar olması hasebiyle kaleme almış olduğu, *Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnümâ*" adlı eseri; içerik, öğretimin amaçları ile öğretim ilke ve yöntemlerine uygunluk açısından bir analiz ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

1. Abdullah Vehbi Bey'in Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi

1-Abdullah Vehbi Bey, teorik bilgilerini pratikte uygulama imkânı bulmuş bir eğitimcidir/öğretmendir. 1315 (1898/1899) yılında ilkokul öğrencilerinin okuma-yazmayı öğrenip kısa sürede gazete ve mecmua okuyabilmelerine yardımcı olmak amacıyla "*Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnümâ*" adlı bir eser kaleme almıştır.⁸

ması için Maarif Nâzırı Münif Paşa'ya müracaat edilmesi üzerine bakanlıktan bunun için gelecek seneye ödenek konulabileceği cevabı verilmiş. Akabinde de Abdullah Vehbi Bey darülmualimin muallimi yani öğretmen okulu öğretmeni olarak bakanlıkça atanmıştır. "*Muallim Abdullah Bey'in, Trabzon'da uzun yıllar görev yaptığı ve eğitim tarihiyle ilgili oldukça detaylı bilgilere sahip olduğu anlaşılmaktadır*" ifadesine yer verilmiştir. İlgili makale için bk. Murat Dursun Tosun, "Trabzon Darülmualiminin Mektebinin Hikâyesi", Alucra'dan Tarihe Bakış (Erişim: 20 Şubat 2021).

- 6 "Darülmualimin" hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Şanal-Eray Alaca, *Türk Eğitim Tarihi Orta Asya'dan Günümüze*, (Ankara, Pegem Akademi Yayınları, 2020), 58-59; Mustafa Şanal-Eray Alaca, "Tanzimattan Günümüze Öğretmen Yetiştirme", *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Gündüz (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2018), 283-293.
- 7 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnümâ* (Trabzon: Serasi Matbaası, 1315/1899), 1-31; Mustafa Şanal, *Türkiye'de Öğretmen Okullarında Okutulan Meslek Dersi Kitaplarının Pedagojik Açısından Değerlendirilmesi (1848-1918)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2002), 321-335; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2020), 213.
- 8 Mustafa Şanal, *Türkiye'de Öğretmen Okullarında Okutulan Meslek Dersi Kitaplarının Pedagojik Açısından Değerlendirilmesi (1848-1918)*, 321; Hamza Altın, "Osmanlıda Bir Kadın Pedagog Ayşe Sıdika Hanım ve Eseri Usul-i Talim ve Terbiye Dersleri", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* X/II (2017), 180; Seyit Taşer, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010), 249; Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

2-Abdullah Vehbi Bey; öğretmenlerin öğrenme-öğretme sürecinde öğretim etkinliklerini "bilinenden-bilinmeyene", "yakından-uzağa" şeklindeki öğretim ilkelerine uygun olarak düzenlemelerinin önem ve gereği üzerinde durmuş, bu yönüyle günümüz eğitim-öğretim anlayış ve uygulamalarının yansımalarına kendi döneminde de yer vermiştir.

3-Abdullah Vehbi Bey'e göre öğretmenler "ahlâklî" ve "erdemli" kişiler olmalıdırlar. Ona göre ilkokul çağındaki çocukların rol/model aldıkları bireylerin başında öğretmenleri gelmektedir. Abdullah Vehbi Bey bu görüşü ile eğitim tarihimizde öğretmenlerin kişilik özelliklerinin çocuk eğitimindeki önemine değinen eğitimcilerimizden biri olmuştur.

4- Abdullah Vehbi Bey; her bir öğrencinin ilgi, yetenek ve kabiliyet düzeyinin birbirinden farklı olduğu, bu nedenle öğretmenlerin öğretim faaliyetinde birden çok yöntem ve teknik kullanma suretiyle öğretimi bireyselleştirmeleri gerektiği gerçeğine de vurgu yapmıştır. O, bu görüşü ile bireysel farklılıkların öğrenme-öğretme faaliyeti esnasında göz önüne alınmasını isteyen, öğrenci merkezli bir eğitim anlayışını savunan eğitimcilerden biri olarak Türk eğitim tarihindeki yerini almıştır.

5-Abdullah Vehbi Bey, ilkokullarda günde en fazla üç ders yapılması ve bu derslerin toplam süresinin bir veya bir buçuk saati aşmaması gerektiğine de vurgu yapmıştır. İlkokul çocuklarının ilgi ve dikkat sürelerinin kısa olduğunu, uzun süreli olarak bir iş üzerine yoğunlaştıramadıklarını, bu nedenle de çabuk bıkip usandıklarını dile getirmiştir. Abdullah Vehbi Bey bu görüşü ile günümüzde de genel geçerliliğini koruyan ve Eğitim Psikolojisi, Öğrenme Psikolojisi gibi alanların temel bulguları ile de desteklenen pedagojik bir ilkenin önemi üzerinde durmuştur.

İlahiyat Fakültesi Dergisi 5/1 (2018), 160; Hatice Ayar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kur'an Öğretim Materyali Olarak Elifbâlar (1824-1928)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019), 43; Ümüt Akagündüz, "Düşünce Tarihimizin Eğitimci Simalarından Ayşe Sıdika Hanım ve Usûl-i Talîm ve Terbiye Dersleri Adlı Eseri", *Folklor/Edebiyat* 21/81 (2015), 90.

6- Abdullah Vehbi Bey, öğretmenlerden öğrencilerine sevgi ile ve sevecen bir şekilde davranmalarını istemek suretiyle öğretmen tutum ve davranışlarının eğitim-öğretim faaliyetlerine olan olumlu etkisi üzerine yorum yapan/fikir beyan eden eğitimcilerden birisi olmuştur.

7-Abdullah Vehbi Bey, derslerin öğretmenler tarafından öğrencilerinin gelişimsel özellikleri de dikkate alınarak örneklerle anlatılması gerektiğine vurgu yapmış, bilhassa kelime öğretimine çocukların gündelik hayatlarından ve çevrelerinden daha önce bildikleri objelerin, nesnelere isimlerinin nasıl yazıldığını gösterilmesi suretiyle başlanması gerektiğini ifade etmiştir.⁹

2. Abdullah Vehbi Bey'in "Usûl-i İbtidâî Yahut Muallimlere Rehnümâ" Adlı Eserinin İçerik Açısından Değerlendirilmesi

Abdullah Vehbi Bey'in küçük bir risaleyi andıran bu kitapçığı, Türkçe okuma-yazmayı kısa sürede ve etkin bir biçimde öğretmeyi amaç edindiği için "Özel Öğretim Yöntemleri" üzerine yazılmış bir eser niteliği taşımaktadır. Bu nedenle Abdullah Vehbi Bey, yazmış olduğu bu kitapçığın öğretmenlere öğretim faaliyeti esnasında, özellikle okuma-yazma öğretiminde kılavuzluk etmesi amacı güttüğünü belirtmiştir.

Kitapta ana ve alt başlıklar hâlinde ele alınan konular şunlardır: Mukaddime, Birinci Bab(Bu başlık altında Mektep, Mektebin Mahalli, Mektebin Vaziyeti konularına yer verilmiştir), İkinci Bab(Bu başlık altında Muallim, Muallimde Bulunması Lazım Gelen Özellikler ve Muallimin Vazifesi konularına yer verilmiştir), Üçüncü Bab(Bu başlık altında Mektebin İdare-i Dahiliyesi ve Çocukların Harekat-ı İntizamı konularına yer verilmiştir), Dördüncü Bab(Burada Mektebe Henüz Gelen Çocuklar İçin Elifbaya Ne Cihetle Başlanacağı başlığı altında harflerin öğretimi konusu işlenmiştir).

Sonuncu bölüm, kitapçığın yarısından fazlasını kapsamaktadır. Yazarın bu eseri yazmadaki asıl amacı, Arap harfleriyle okuma-yazmanın kolay ve etkili bir şekilde nasıl öğretilceğini göstermektir.

⁹ Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâî Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 1-31; Şanal, *Türkiye'de Öğretmen Okullarında Okutulan Meslek Dersi Kitaplarının Pedagojik Açısından Değerlendirilmesi* (1848-1918), 321-322.

Abdullah Vehbi Bey, okuma ve yazma öğretiminde karşılaşılan güçlüklerin birer birer ve tedrici olarak nasıl yenileceğini birçok örnekle açıklamaya çalışmıştır. Kitabın dil, üslûp ve ifadesi eserin yazıldığı zamana göre oldukça sade ve basittir.¹⁰

3. Abdullah Vehbi Bey'in "Usûl-i İbtidâî Yahut Muallimlere Rehnümâ" Adlı Eserinin Öğretimin Amaçlarına Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi

Abdullah Vehbi Bey eserini, yukarıda da belirtildiği üzere, elifbaya yeni başlayacak çocukların birkaç ay zarfında gazete okuyacak ve söylediklerini yazabilecek bir düzeye gelebilmelerini sağlayabilmek amacıyla kaleme almıştır. Abdullah Vehbi Bey, öğretmenlerin bu işte birinci derecede sorumlu olduğunu düşündüğü için eserini öğretmenlere kılavuzluk yapması amacıyla da kaleme aldığını şu sözleri ile dile getirmiştir:¹¹

Yeniden elifbaya başlayacak çocukların birkaç ay zarfında gazete okuyacak ve söylediğini yazacak derecede tâlim ve terbiyesine hâdim usûl-i cedîd risalesidir...velayet-i sıbyan¹² ve ibtidâî mektepleri çocuklarının intizâm ve terbiyelerini temin için muallimlerine yadigar olmak üzere mevki-i intişara vâz olunan iş bu "muallimlere Rehnümâ" dört bab-ı müştemeldir.

Eserin yazılış amacına bağlı olarak Abdullah Vehbi Bey, bilhassa harflerin, hecelerin ve kelimelerin öğretimi esnasında vermiş olduğu örneklerin, çocukların gündelik hayatta bildikleri nesnelere, araç-gereçlerden olmasına azami ölçüde özen göstermiştir.¹³

10 Şanal, *Türkiye'de Öğretmen Okullarında Okutulan Meslek Dersi Kitaplarının Pedagojik Açısından Değerlendirilmesi (1848-1918)*, 323-324.

11 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâî Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 1315, s.1-2.

12 Sıbyan mektepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Şanal, "Geleneksel Ahlak Anlayışı ve Bu Anlayışa Etki Eden Eğitim Kurumları", *İş Ahlakı ve Değerler Eğitimi*, ed. Mustafa Çakmak, 2017, 69-72.

13 Bu ifadelerle ilgili olarak Hamza Altın tarafından kaleme alınan, "Osmanlıda Bir Kadın Pedagog Ayşe Sıdika Hanım ve Eseri Usul-i Talim ve Terbiye Dersleri", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi X/II* (2017) adlı çalışmanın 180. sayfasında "... Dönemin başka bir pedagogu eserini yazdığı tarihte Trabzon Dârümuallimîn'de öğretmen olduğu anlaşılan Abdullah Vehbi Bey'dir. Yazar eserini, *Usûl-i İbtidâî Yahut Muallimlere Rehnümâ* ismiyle 1315 yılında Trabzon'da yayınladı. Kitabın önsözünde eserini, yeni okumaya başlayacak öğrencilerin birkaç aylık bir süre içerisinde söylediklerini yazabilecek hatta gazete okuyabilecek seviyeye getirmek için kaleme aldığını

4. Abdullah Vehbi Bey'in "Usûl-i İbtidâî Yahut Muallimlere Rehnümâ" Adlı Eserinin Öğretim İlke ve Yöntemlerine Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi

Abdullah Vehbi Bey'e göre öğretmenler, eğitim-öğretim faaliyeti esnasında öğrencilerine yönelik davranışlarında ölçülü ve dikkatli olmak zorundadırlar. Çünkü çocuklar, tabiatları gereği çevresindeki insanları taklit ederek bazı şeyleri öğrenirler. Öğretmenler, çocukların, anne ve babalarından sonra taklit edip örnek aldıkları şahısların başında gelmektedirler. Bu nedenle ahlâka ve toplumun beklentilerine uygun söz ve hareketlerde bulunmalıydılar. Yazar, bu görüşünü şu sözleri ile dile getirmiştir:¹⁴

Her tabî matbuûna, her kuşak büyüğüne, hususıyla çocuklar mürebbi ve muallimlerine taklit-i hareket etmeye tabiân meyl bulunduğundan ve çocuklar hâl ve sebevatlarında gördükleri muameleyi ve işittikleri sözleri kolayca hıfz ve icra edecekleri bit-tecrübe sabit olduğundan muallimin birinci vazifesi her tavır ve hareketini ve her sözünü adaba tevfiğ etmektir ve ba-husus muallimin en ziyade dikkat ve itina edeceği bir hâl olduğundan en ziyade kuvvet ve iktidarını bu cihete hasr etmelidir.

Günümüz eğitim-öğretim uygulamalarında da öğretmenlerin kişilik özellikleri önemini muhafaza etmektedir. Çünkü öğretmenlerin kişisel tavır ve tutumları çocuğun okula ve derse yönelik tutumlarını da etkilemektedir. Olumsuz kişilik ve davranış özelliklerine sahip bir öğretmen, öğrencinin bir dersten ya da okuldan tümüyle uzaklaşmasına ya da akademik yönden başarısız olmasına neden olabilmektedir. Her ne kadar öğretmenlerin kişisel nitelikleri öğrenciler üzerinde çok önemli etkiler yapmış olsa da bu niteliklerin eğitim yoluyla değiştirilmesi oldukça güçtür. Günümüzde bir öğretmende bulunması kişisel özelliklerin neler olması gerektiği hususunda birçok araştırma yapılmış ve araştırmalar sonucu farklı kişilik özelliklerinin önemi üzerinde durulmuştur. Araştırmalar neticesinde;

ifade eden Abdullah Vehbi Bey, ilk mektep çocuklarının terbiyelerini temin için "muallimlerine yadigâr" olmak üzere kaleme aldığını eklemektedir" ifadesine yer verilmiştir.

14 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâî Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 4.

a-Hoşgörülü ve sabırlı olma,

b-Açık fikirli, esnek ve uyarlayıcı olma,

c-Sevecen, anlayışlı ve esprili olma,

d-Yüksek başarı beklentisi,

e-Cesaretlendirici ve destekleyici olma¹⁵ özellikleri yapılan çalışmaların ana temasını oluşturmuştur.

Abdullah Vehbi Bey, öğrencilerin kabiliyet ve ilgilerinin birbirinden farklı olduğunu belirterek öğretmenlerden bu durumu eğitim-öğretim faaliyetlerinde mutlaka dikkate almalarını istemiştir. Bu nedenle öğretmenler, öğretim faaliyeti esnasında kullandıkları öğretim metotlarının öğrencilerinin bireysel farklılıklarına cevap verecek düzeyde olmasına azami ölçüde dikkat etmelidirler. Çünkü Abdullah Vehbi Bey'e göre aynı sınıftaki her bir öğrencinin olayları kavrama ve anlama yetenekleri birbirinden farklıdır. Bir öğrencinin kolay anladığı bir konuyu diğer bir öğrenci ya zor anlar ya da hiç anlayamayabilir. Bu durumda öğretmenlerden, anlatılan konuları asgari düzeyde anlayan öğrencilerin kolayca anlayabilmelerine imkân verecek olan öğretim yöntemlerini kullanmalarını isteyen Abdullah Vehbi Bey, bu isteğini şu cümleleri ile ifade etmiştir:¹⁶

...zıkr olunduğu üzere sıbyanın istidât ve kabiliyetleri bir derecede olmadığından birinin defaten anlayacağı tarif ve ifadeyi diğeri biraz tekrardan sonra anlayabileceği gibi öteki birçok zamandan sonra intikal edebileceğinden muallim olan zat tarif ve ifade hususunda en gabî olanların anlayabileceği takriri iltizâm etmelidir.

Abdullah Vehbi Bey, öğrencilerin her birinin gelişimsel ve kişilik özelliklerinin birbirinden farklı olması nedeniyle öğretmenlerin onları birbirleri ile kesinlikle mukayese etmemeleri gerektiğine vurgu yapmış, aksi bir durumda öğrencilerde istenilmeyen tutum ve davranışların ortaya çıkabileceğine göndermede bulunmuştur. Son tahlilde öğretmenlerin öğretim etkinlerini bireyleştirme adına, öğrencilerine karşı eşit bir tutum ve tavır sergilemeleri gerekliliğinden hareketle,

15 Münire Erden, *Öğretmenlik Mesleğine Giriş* (İstanbul; Alkım Yayınları, 1998), 39-42.

16 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâî Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 5.

öğrencilerine rol-model olmalarının gerekliliğine/önemine eserinde defaatle yer vermiştir.¹⁷

Abdullah Vehbi Bey, çocukların ilgi ve dikkatlerini uzun süreli olarak bir nokta üzerinde toplayamamaları nedeniyle sıbyan mekteplerinde (ilkokullarda) bir günde üç dersten fazla ders yapılmamasını, yapılacak bu derslerin sürelerinin ise azami bir-bir buçuk saatten fazla olmaması gerektiğini önererek günümüz Eğitim Psikolojisi ve Gelişim Psikolojisi alanlarının temel bulguları ile müvazi bir görüş ileri sürmüştür.¹⁸

Abdullah Vehbi Bey'in üzerinde önemle durduğu konuların başında sıbyan mektebi birinci sınıf öğrencilerine okuma-yazmanın nasıl ve hangi şartlar altında öğretileceği meselesi gelmektedir. Abdullah Vehbi Bey, okuma yazma derslerine harflerin öğretimi ile başlanılmasını uygun görmüştür. Öğretmenler ilk olarak harflerin şekillerini (eşkâlini) öğrencilere göstermelidirler. Sonrasında bu harflerin nasıl yazıldığını kendileri tahtaya yazmak suretiyle öğrencilere öğretmelidirler. Ardından da öğretmen öğrencilerin her birini tahtaya kaldırarak harflerin nasıl yazıldığını bizzat öğrencilere tahtaya ve diğer öğrencilere de ellerindeki taş levhaya yazdırmak suretiyle iyice öğretmelidirler.¹⁹ Öğretmenler öğrencilerinin harfleri tam olarak öğrendiklerini bizzat gördükten sonra harekelerin öğretimine geçmelidirler. Abdullah Vehbi Bey, öğretmenlerin öğrencilerine harekeleri nasıl öğretmeleri gerektiğini şu sözleri ile izah etmiştir:²⁰

...Bu vech üzere çocuklar eşkal-i harfi tanıyıp yazabildikten sonra harekeyi tarif etmeli, harekeyi tarif etmek için bir harfi yazıp ve üzerine bir üstün çekip işte şu "be"nin üstündeki alametinin üzerindeki ismine "üstün" derler demeli ve bu "be"yi okumak için "üstün be" demeyip "be" demeli. Kezâlik bir "nun" yazıp üstüne bir üstün çekip "ne", şöylece tahta üzerinde göstermeli ve bunu okutmak ve öğretmek için "nun üstün" demeyip yalnız "ne" diyeceğiz demeli. Bundan sonra esreyi, ötreyi öğretmeli, sonra iki üstün, iki esre, iki ötreyi tarif etmeli.... Cezmi dahi tarif etmek için de bu "cezmi" alametini

17 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 5-6.

18 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 7-8.

19 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 10.

20 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 11-12.

bir harf üzerinde görüldüğünde o harfin sesi çıkarılacaktır demeli...
Hasılı hareketlerin her birini ayrı ayrı misallerle tarif etmelidir.

Abdullah Vehbi Bey, yukarıda verilen ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, "usûl-i tehecci" olarak ifade edilen ve okumada geleneksel ve uzun uzun heceleme yöntemi yerine "usûl-i savtiye" adı verilen harflerin seslerini çıkarmaya ve kelimeyi doğrudan okumaya dayanan yöntemi benimsemiştir. Abdullah Vehbi Bey zikredilen bu yönü ile eğitim tarihimizde "usul-i cedid (ya da cedide)"²¹ olarak adlandırılan hareketin en önemli temsilcilerinden biri olmuştur.²²

Harekelerin öğretiminden sonra Abdullah Vehbi Bey, birbirine bitişen ve bitişmeyen harflerin öğretimine geçilmesini uygun görmüştür. O, harflerin hangi durumlarda ve nasıl birbiri ile bitişeceği veya bitişmeyeceği meselesinin öğretmen tarafından uzun uzadıya anlatılmasının taraftarı değildir. Bu iş, birkaç ders ile sınırlandırılmalıdır. Öğretmenler bir kelime üzerinde bitişen bir harfe rastladıkları zaman öğrencilerine bu harflerin nasıl birleştiğini ve başka hangi durumlarda birleşip birleşmeyeceğini sormak suretiyle onlara aynı zamanda pratik uygulamalar da yaptırmalıdır.²³ Abdullah Vehbi Bey, bu aşamadan sonra kelime öğretimine geçilmesinin daha faydalı olacağını belirterek bu isteğini şu sözleri ile dile getirmiştir:²⁴

...işte bu yolda kelimeyi tarif etmeli. Kelime tarif etmek için de bu öğrendiğimiz harflerin bir kaç bir yere gelip de bir lakırdı olur ve kendisinden bir şey anlaşılırsa ona kelime derler. Şu yazdığımız kelimeler gibi demeli ve yine yukarıda tarif olduğu gibi birkaç kelime yazıp göstermeli. Başka sözler ile çocukların zihinlerini teşevvüşe düşürmemeli.

Abdullah Vehbi Bey'e göre öğretmenler, kelime çalışması esnasında öğrencilerin sıkılmamasına azami ölçüde dikkat etmelidirler. Onların sıkıldıklarını görüp anladıkları an kelime öğretimine ara verip çeşitli hikâye ve masal anlatımına veya eğlendirici ve dinlendirici oyunla-

21 İsmail Doğan, *Eğitim Tarihi, Dönemler-Kültürler-Uyarlıklar* (Ankara: Nobel Yayınları, 2020), 358.

22 Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 207.

23 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 13.

24 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 13.

rın oynanmasına imkân sağlamalıdır.²⁵ Öğretmenler, öğrencilerin kelime çalışmasına aktif olarak katılabilmelerini ve kendilerine öğretilen kelimeleri tam olarak öğrenebilmelerini sağlayabilmek amacıyla öğretim faaliyeti esnasında aceleci davranmamalıdır. Çocukların öğrenme ve anlama düzeyleri birbirlerinden farklı olduğu için onların kabiliyet ve öğrenme düzeylerine uygun olan öğretim yöntem ve tekniklerini uygulamalıdır.²⁶ Ayrıca öğretmenler, bir konu ya da ders, öğrenciler tarafından anlaşılmadan/öğrenilmeden yeni bir konu ya da derse başlamamalıdır. Öğretmenler, anlatılan konu ya da dersin öğrencileri tarafından anlaşılıp anlaşılmadığını öğrenebilmek amacıyla, tek tek her bir öğrenciyi tahtaya kaldırmalı ve defterlerine örnekler yazdırmalıdır. Öğrencilerinin tam olarak anlatılanları öğrendiklerine kanaat getirdikten sonra diğer bir konuya veya derse geçmelidirler. Abdullah Vehbi Bey, günümüz pedagoji anlayışında da çok önemli bir yeri olan bu isteğini şu veciz sözleri ile ifade etmiştir:²⁷

İşbu eşkali çabuk öğretmek için sair derslerde tecavüz olunmayan sürat ve tazyik-i tecavüz şakirdanın kudret ve istidatlarına göre hareket etmeli ve hiçbir vakitte bir dersin vazifesini gelecek dersin vazifesine karıştırmamalı ancak meleke ve maharet hasıl olmak için okunmuş olan dersleri okunan dersi öğrendikten sonra tekrar yazıp sormalı ve yazdırıp bakmalı.

Kelime öğretimine öğretmenler, öncelikle çocukların gündelik hayatlarından ve çevrelerinden daha önce öğrendikleri objelerin, nesne isimlerinin yazılışlarını öğreterek başlamalıdır. Öncelikle günlük hayatta sıklıkla kullanılan “çorap, ayakkabı, bahçe, çorba, uşak, ufak, kuşak, konak, bucak” gibi kelimelerin nasıl yazıldığı ve okunduğu öğretilmelidir. Öğretmenler, kelime öğretimi esnasında öğrencilerin birbirlerine yakın oturmak suretiyle birbirlerinden kopya çekmelerini önlemeye çalışmalıdırlar. Abdullah Vehbi Bey, kelimelerin öğretimi ile ilgili olarak yukarıda verilen görüşlerini özet olarak şu cümleleri ile dile getirmiştir:²⁸

25 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâî Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 14.

26 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâî Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 15.

27 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâî Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 15.

28 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâî Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 18.

Çocuklar harflerin eşkal-i muhtelifesini bu vecihle öğrendikten sonra terkebata başlamalı. Şöyle ki: evvela Türkçe olan ve oldukça kolay okunabilecek kelimeleri yazdırmalı. Aşı, başı, taş, kaşı, ova, yuva, uçak, uşak, ufak, kuşak, konak, bucak, yahu ona, buna, şuna, o mu, bu mu, şu mu, bahçe, gaga gibi misalleri pek çok yazdırmalıdır. Fakat iktibas olan kelimeleri yazdırmamalı.

Abdullah Vehbi Bey, harekeli harflerden sonra harekesiz harflerin öğretimine geçilmesini istemiştir. Öncelikle bu tür kelimelerin öğretilmesinde de daha önceden bilinen kelimelerden başlanılmasının uygun olacağını belirtmiş, bol bol örnek kelimeler yazdırarak ve okutturarak harekesiz kelimeleri yazma ve okuma alışkanlığının kazanılmasının önemi üzerinde durmuştur.²⁹

Abdullah Vehbi Bey, sıbyan mektebi birinci sınıf ders programında, "Risale-i İmlâ, Kıraat-ı Türkiye, Yazı, Kur'an-ı Kerim, İlmihal" olmak üzere toplam beş dersin olması gerektiğini belirtmiştir. Bu derslerde öncelikle öğretmenin kendisi ilk olarak öğreteceği konuyu anlatmalı veya kitaptan okumalıdır. Daha sonra ise sırasıyla öğrencilerin her birine tek tek okutturmalı, diğer öğrencilerin onları dikkatlice dinlemelerini sağlamalıdır. Yazı yazdırmak gerekirse, yine öncelikle öğretmenin kendisi tahtaya yazmalı, daha sonra öğrencilerden kendisinin tahtaya yazmış olduğu şeyleri defterlerine yazmalarını istemelidir. Öğrenciler bunları defterlerine yazarlarken öğretmen sınıfta dolaşarak öğrencilerin doğru yazıp yazamadıkların kontrol etmeli varsa hatalarını düzeltmelidir. Abdullah Vehbi Bey, bu husustaki isteğini şu sözleri ile açıklamıştır:³⁰

...hoca efendi bir kere okuyup saniyen şakirdana bir kere sırasıyla okutmalıdır ve imlâ öğretmek için mecmu'na yazdırmalıdır. Derslerin hangisi olursa olsun şakirdanın kâffesi birer kere okuyacak ve hoca efendi ile şakirdanın kâffesi kemal-i sükûnetle dinleyecektir. Müzakerelerinde dahi sınıf başı olan sairlerine nispetle biraz daha malumatlı ve biraz daha büyükçe veya müstaidce olduğundan sairlerini okutup ve okutturup dinleyecektir. Yazı yazdırmak için evvel-i emirde çocukların ellerine birer tahta ile kalem ve birer kağıt verilip

29 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 20-22.

30 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 22-23.

sıra üzerinde oturdukları halde hoca efendi eşkal-i harfi güzelce tarif ederek tebeşir ile tahtaya yazmalıdır ve şakirdan dahi hocanın tarifi üzere mürekkeple kağıtlarına yazmalı ve hoca efendi muayene edip yazmayanlara tarif etmelidir.

Abdullah Vehbi Bey, sıbyan mekteplerinin ikinci sınıfında nesih yazı türünün yanı sıra rikâ yazısının da öğretilmesini gerekli görmüş, aynı zamanda ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflarda Maarif Nezaretî'nin ilkokullar için uygun gördüğü ders programının eksiksiz olarak uygulanmasının önemi/gerekliliği üzerinde durmuştur.³¹

Abdullah Vehbi Bey, öğretmenlik mesleğinin temel becerilerine sahip bir öğretmenin öğrencilerin en fazla bir ay veya kırk beş gün içerisinde Kur'an-ı Kerim'i rahatlıkla okuyabileceklerini belirtmiştir.³² Kur'an-ı Kerim'in dilinin Arapça olması hasebiyle detaylara ve ayrıntılara girilmeden Arapça da öğretilmesinin önemi üzerinde durmuş, bunu örnekler vermek suretiyle izah etmeye çalışmıştır.³³

Abdullah Vehbi Bey, "*işaret-i tahririye*" adını verdiği dilbilgisi işaretlerinin nasıl öğretileceği hususu üzerinde de durmuştur. Bu işaretlerin öğretimini, okunan ve yazılan bir metnin manasının daha iyi anlaşılabilmesi için gerekli görmüştür. Virgöl, noktalı virgöl, iki nokta, nokta, işaret-i istifham (soru işareti), işaret-i hayret ve taaccüb (ünlem işareti), parantez gibi dilbilgisi işaretlerinin nerelerde nasıl kullanılacağını örnekler vermek suretiyle açıklamaya çalışmıştır. Örneğin iki noktanın nerelerde ve nasıl kullanılacağını vermiş olduğu örnekle birlikte şu şekilde açıklamıştır:³⁴

İki Nokta (:): Kendisinden evvel yazılan bir cümleyi aşağıdaki cümlenin izah veyahut tevsî edeceğini gösterir. Bir gün hoca dedi ki: çalışmayanlar her yerden kovulurlar. Hiçbir şey fayda vermez: illâ çalışmak gibi.

Abdullah Vehbi Bey'in bu eserinin, yukarıda anlatılanlar da göz önüne alındığında, bir okuma-yazma öğretimi niteliğinde özel öğ-

31 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâî Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 23-24.

32 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâî Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 26.

33 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâî Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 26-29.

34 Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâî Yahut Muallimlere Rehnümâ*, 30.

retim yöntemleri ile ilgili bir kitapçık olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

5. Abdullah Vehbi Bey'in "Usûl-i İbtidâî Yahut Muallimlere Rehnümâ" Adlı Eserinin Bilimsel Açıdan Değerlendirilmesi

1-Her şeyden önce, yukarıdaki satırlarda da zikredildiği gibi, Abdullah Vehbi Bey'in bu eseri, okuma-yazma öğretimi niteliğinde bir özel öğretim yöntemleri kitapçığı mahiyetindedir. Çünkü müellifin eserini kaleme almadaki amacı, elifbaya yeni başlayacak olan çocuklara birkaç ay zarfında gazete okuyacak ve konuşulanları yazabilecek bir düzeyde okuma-yazma öğretmektir. Bunun için eser, daha ziyade çocuklara kolaylıkla ve kısa bir sürede okuma-yazma öğretme amacı üzerine temellendirilmiştir.

2-Bu kitapçıkta dilbilgisi kuralları ve noktalama işaretlerinin (virgül, noktalı virgül, iki nokta, soru işareti, parantez gibi) öğretiminin önemi üzerinde durulmuş, bizzat yazarın kendisi de metin içerisinde dilbilgisi kurallarına ve noktalama işaretlerine uymaya azami ölçüde özen göstermiştir.

3-Eserin yazımında kullanılan dil, oldukça basit ve sade bir dildir. Abdullah Vehbi Bey, eserinin hitap ettiği hedef kitlenin (öğrencilerinin) özelliklerini de dikkate alarak bu yolu tercih etmiştir.

4-Abdullah Vehbi Bey, herhangi dinsel bir övgüye veya iltifat dolu sözlere metin içerisinde yer vermemiştir. Oysa o dönemlerde yazılan eserlerin çoğunda padişahı övücü nitelikte kafiyeli sözlere yer verilmesi yazım geleneğinin ana noktalarından birisi teşkil etmekteydi. Abdullah Vehbi Bey, bu geleneksel kurala uymayarak eserine, bir önsöz yazdıktan sonra doğrudan konuların anlatımı ile başlamıştır.

5- Abdullah Vehbi Bey öğretmenin okul içi ve okul dışında her tür tutum ve davranışında herkese karşı sevgi ve saygı dolu bir şekilde demokratça davranmasını şart koşmaktadır. Böylelikle o, öğrenme-öğretme sürecinde öğretmen tutum ve davranışları konusunda fikir ileri süren eğitimcilerden birisi olarak adından söz ettirmiştir.

Sonuç

Abdullah Vehbi Bey, teorik alandaki bilgilerini 1315 (1898/1899) yılında ilkokul öğrencilerinin okuma-yazmayı öğrenip kısa sürede gazete ve mecmua okuyabilmelerine yardımcı olmak amacıyla “*Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnümâ*” adlı bir eser kaleme almak ve Trabzon Darümuallimini’nde öğretmenlik yapmak suretiyle pratiğe döken bir eğitimci olma vasfını taşımaktadır. Abdullah Vehbi Bey, bu çalışmanın da ana kurgusunu oluşturan söz konusu eserinde ilkokul çağındaki çocuklara “*kolaylıkla, kısa sürede ve etkin bir şekilde*” okuma-yazma öğretiminin önemi ve gerekliliği üzerinde durmuş, bu amaçla yapılacak iş ve işlemlerin neler olduğunu örnekler üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Öğretmenlerin öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği yetenek, kabiliyet ve kişilik özellikleri ile donanmış olmalarını şart koşmuş, bu anlayışı ile günümüz pedagoji uygulamalarında etkili bir öğretilerde bulunması istenilen üç temel özelliğin (genel kültür, alan bilgisi, öğretmenlik bilgisi/pedagojik formasyon) önem ve değerine kendi yaşadığı dönemde sufle vermiştir. Ayrıca Abdullah Vehbi Bey, bu eserinde okuma ve yazma öğretiminin birlikte yapılmasının önemi üzerinde durmak suretiyle sadece okumaya önem verip yazma işini ikinci planda tutan geleneksel uygulamaların dışında bir metodu da sürece dâhil etmiştir.

Kaynakça

- Abdullah Vehbi.** *Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnümâ*. Trabzon: Serasi Matbaası, 1315 (1898/1899).
- Akagündüz, Ümüt.** “Düşünce Tarihimizin Eğitimci Simalarından Ayşe Sıdika Hanım ve Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri Adlı Eseri”. *Folklor/Edebiyat* 21/81 (2015), 90.
- Akyüz, Yahya.** *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi, 33. Baskı, 2020.
- Altın, Hamza.** “Osmanlıda Bir Kadın Pedagog Ayşe Sıdika Hanım ve Eseri Usul-i Talim ve Terbiye Dersleri”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi X-II*, (2017), 179-192.

- Ayar**, Hatice. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kur'an Öğretim Materyali Olarak Elifbâlar (1824-1928)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019.
- Çelikten**, Mustafa- Şanal, Mustafa- Yeni, Yeliz. "Öğretmenlik Mesleği ve Özellikleri". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19 (2005/2), 207-237.
- Doğan**, İsmail. *Eğitim Tarihi, Dönemler-Kültürler-Uyguruluklar*, Ankara: Nobel Yayınları, 1. Baskı, 2020.
- Erden**, Münire. *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. İstanbul: Alkım Yayınları, 1998.
- Gür**, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 155-239.
- Şanal**, Mustafa. "Tarihsel Süreç İçerisinde Osmanlı Devleti'nde İlköğretime Erkek Öğretmen Yetiştiren Kurumların Doğuşu ve Gelişimi". *Eğitim Araştırmaları* 10 (2003), 116-122.
- Şanal**, Mustafa. "Toplumsal Değişim Süreci İçerisinde Öğretmenler ve Öğretmen Rollerindeki Değişmeler". *Eğitim Yönetimi* 17 (1999), 53-64.
- Şanal**, Mustafa. *Türkiye'de Öğretmen Okullarında Okutulan Meslek Dersi Kitaplarının Pedagojik Açısından Değerlendirilmesi (1848-1918)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2002.
- Şanal**, Mustafa. "Geleneksel Ahlak Anlayışı ve Bu Anlayışa Etki Eden Eğitim Kurumları". *İş Ahlakı ve Değerler Eğitimi*. Ed. Mustafa Çakmak, 69-72. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2017.
- Şanal**, Mustafa-Alaca, Eray. *Türk Eğitim Tarihi Orta Asya'dan Günümüze*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 1.Baskı, 2020.
- Şanal**, Mustafa-Alaca, Eray. "Tanzimattan Günümüze Öğretmen Yetiştirme". *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*. Ed. Mustafa Gündüz, 283-305. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2018.

Şanal, Mustafa-Güçlü, Mustafa. “Türk Eğitim Tarihinin Tozlu Sayfalarına Sıkışıp Kalan Aydın Bir Kadın Eğitimci: Ayşe Sıdika Hanım (1872-1903), Öğretmen ve Öğretmenlik Mesleğine Bakışı” *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 6/10 (2016), 233-250.

Şanal, Mustafa-Topal, Temel. “Meslekten Eğitimci Ziver Bey’in Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Görüşleri”, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi* 6-14, (2017), 156-169.

Taşer, Seyit. *Tanzimat’tan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010.

Tosun, Murat Dursun. “Trabzon Darülmualimin Mektebinin Hikâyesi”, *Alucra’dan Tarihe Bakış*. (Erişim: 20 Şubat 2021).

<https://alucradantarihebakis.files.wordpress.com/2020/04/trabzon-darc3bclmuallimin-mektebi.pdf>

